

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНІЙ ТЕЛЕВІЗІЙНІЙ ФАХОВІЙ МОВІ

У статті проаналізовано основні лексико-семантичні процеси в сучасній телевізійній фаховій мові: метафоризацію та метонімізацію. Термінізовані лексеми класифіковано за тематичними групами, до яких вони належать у первинному значенні.

Ключові слова: метафоризація, метонімізація, термінізація, телевізійна фахова мова.

Лексико-семантичні процеси у фахових мовах охоплюють низку явищ, які є виявом динамічності певної мови. Якщо обирати точкою споглядання саме фахову мову, то тут відбуватимуться два різноспрямовані процеси: поява одних термінів і зникнення інших. Чимало лексем приходять у фахову мову через термінізацію. У сучасній лінгвістиці термін «термінізація» має широке і вузьке значення. У широкому розумінні термінізацією називають усі процеси утворення нових термінів за допомогою семантичного переосмислення загальноживаної лексики. У вузькому значенні термінізацією називають окремі семантичні зміни, що супроводжують перехід загальноживаного слова у спеціальне [8, с. 42–43]. У пропонованій статті ми розглядаємо термінізацію в широкому розумінні цього слова.

Значну частину лексики фахових мов становлять термінологічні одиниці, утворені шляхом вторинної номінації (в нашому випадку — термінізації) на основі загальноживаних слів або термінів інших сфер. Взаємодія спеціальної і загальноживаної лексики стала предметом дослідження багатьох мовознавців. Серед них В. Виноградов, В. Даниленко, В. Жайворонок, О. Єрмакова, Л. Капанадзе, Л. Кутарева, Г. Мацюк, І. Огієнко, Т. Панько, Л. Полюга, В. Русанівський, Г. Чорновол.

Метафора і метонімія є основними різновидами вторинної номінації у сучасній телевізійній фаховій мові. Лінгвісти розглядають метафору як засіб концептуалізації знань. Бачення одного предмета через інший є одним зі способів репрезентації знання у мовній формі.

Тобто метафора, крім когнітивної, виконує також номінативну функцію. Через зміну значення слова метафора є одним із рушіїв розвитку семантичної системи мови. Хоча Д. Лотте і О. Реформатський [7; 9] зазначали, що терміносистема повинна уникати експресивної лексики, однак на практиці жодна сучасна терміносистема не може обійтися без метафоричних номінацій, які подекуди надають лексемі конотативного відтінку. Використання метафори продиктовано тим, що для певної реалії ще не придумали термінологічного еквівалента, або назва не відображає належний зміст поняття або ж метафора виявляється ефективною для мовної економії.

На думку Н. Арутюнової [1, с. 333–334], механізм створення термінологічної метафори ґрунтується на подібності об'єктів. Це порівняння і подальше переосмислення значення, зіставлене з буквальним значенням на основі внутрішньої форми, яка лежить в основі порівняння. Предмети можуть бути схожі за формою, розташуванням, кольором, ступенем щільності і проникливості, ступенем рухливості, швидкості реакції, звучанням, функцією, характером впливу на наші почуття. Метафора є продуктом складних мисленневих процесів: «Метафоризація ґрунтується на взаємодії двох структур знання — когнітивній структурі “джерела” і когнітивній структурі “мети”. У процесі метафоризації деякі сфери мети структуруються за прикладом джерела, по-іншому відбувається “метафорична проєкція” або “когнітивне відображення”» [6, с. 9].

О. Васильєва, досліджуючи метафору в сучасній автомобільній лексиці і термінології, зауважує, що метафорична картина світу часто містить антропоцентричні елементи [3, с. 144]. Тобто людина шукає схожості передовсім зі своїм тілом і відчуттями. Таке явище називають антропометричність. Воно зумовлене тим, що в сучасній картині світу центром є саме людина.

Метафоризація поширена і в сучасній телевізійній фаховій мові. Джерелом зазвичай слугують загальноживані слова, які позначають біологічні, побутові, природні явища. Саме тому метафоризовані терміни доцільно класифікувати за тематичними групами, що вказують на первинне значення лексеми. Це дає змогу визначити ті групи слів, які мають потенцію переосмислення в мові взагалі. У сучасній телеві-

зійній фаховій мові представлені такі тематичні групи метафоризованих загальноновживаних слів:

1) люди і тварини, частини їх тіла, наприклад, *ноги* — мн. від *нога* — одна з двох нижніх кінцівок людини [10, т. 5, с. 437]. *Ноги* — штатив для камери. *Риба* — водяна хребетна тварина з непостійною температурою тіла, яка дихає зябрами і має плавці та шкіру, звичайно вкриту лускою [10, т. 8, с. 526]. *Риба* — незведена сукупність відеокадрів. *Журавель* — великий перелітний птах з довгими ногами, шиєю і прямим гострим дзьобом, живе на лісових та степових болотах [10, т. 2, с. 547]. *Журавель* — довга жердина, приладнана біля колодязя як важіль для витягування води, або й весь пристрій з такою жердиною [10, т. 2, с. 547]. *Журавель* — мікрофон на довгому штативі. *Вухо* — орган слуху й рівноваги в людини та хребетних тварин [10, т. 1, с. 789]. *Вухо* — навушник, через який ведучому передають необхідну інформацію. *Космонавт* — той, хто літає в космічний простір; астронавт [10, т. 4, с. 306]. *Космонавт* — людина, яка відповідає за супутникові сигнали на телебаченні.

2) предмети побуту, їжа, одяг як-от, *пасочка* (зменш. — пест. до *паска*) — солодкий здобний високий білий хліб циліндричної форми, що за православним звичаєм випікається до Великодня [10, т. 6, с. 86]. *Пасочка* — комірка в новинній програмі для кожного окремого матеріалу. *Шапка* — головний убір [10, т. 11, с. 407]. *Шапка* — повторювана графічна заставка на початку і наприкінці програми, випуску новин. *Матрац* — м'яка товста підстилка для лежання [10, т. 4, с. 652]. *Матрац* — різнокольорові полоси, які з'являються на екрані телевізора, коли канал не мовить і проводить тестування. *Акваріум* — скляна посудина або штучне водоймище для утримання і розведення риб, водних тварин і рослин [10, т. 1, с. 26]. *Акваріум* — невелика кімната зі скляними стінами в ньюзрумі, у якій працюють випускові редактори, їхні помічники та ведучі. *Вудочка* — (зменш. до *вудка*) знаряддя для ловіння риби, що звичайно складається з вудилища, волосіні й гачка [10, т. 1, с. 782]. *Вудочка* — мікрофон на довгому тримачі, який використовують, коли немає можливості підійти близько до об'єкта. *Ковбаса* — продукт харчування, приготовлений з м'ясного фаршу, круп і т. ін., якими начиняють кишку або оболонку зі штучної плівки [10, т. 4, с. 202]. *Ковбаса* — незведена сукупність відеокадрів.

3) споруди та їхні частини, для прикладу, *бібліотека* — установа, культосвітній заклад, де зберігають і видають читачам книжки, журнали і т. ін., а також здійснюється популяризація і пропаганда літературних творів [10, т. 1, с. 173]. *Бібліотека* — спеціальне місце на комп'ютері, де впорядковано зберігаються аудіо і відеоматеріали, які можна багаторазово використовувати для монтажу матеріалу. *Паркет* — маленькі гладкі дощечки з твердих порід деревини для настилання підлоги або підлога, вислана такими дощечками, переважно у вигляді геометричного малюнка [10, т. 6, с. 70]. *Паркет* — зйомка офіційних заходів у офіційних приміщеннях. *Канал* — наповнене водою штучне річище для судноплавного сполучення між водоймищами, зрошування ґрунтів, осушування боліт, відводу або стоку води [10, т. 4, с. 86]. *Канал* — електронний засіб масової інформації, що здійснює створення телевізійного контенту та його трансляцію.

4) природні об'єкти і явища, наприклад, *джерело* — потік води, що утворюється внаслідок виходу підземних вод на поверхню землі [10, т. 2, с. 262]. *Джерело* — те, що дає початок чому-небудь, звідки постає, черпається щось; основа чого-небудь; вихідне начало [10, т. 2, с. 262]. *Джерело* — писемна пам'ятка, документ, на основі якого будується наукове дослідження [10, т. 2, с. 262]. *Джерело* — людина або документ, що мають унікальну інформацію, на якій базується інформаційний матеріал. *Блискавка* — зигзагоподібна електрична іскра — наслідок розряду атмосферної електрики в повітрі, що буває під час грози [10, т. 1, с. 199]. *Блискавка* — термінова інформація. *Вибух* — розрив вибухової речовини, спеціального снаряда, оболонки чого-небудь з дуже сильним звуком і великою руйнівною силою [10, т. 1, с. 358]. *Вибух* — відео ефект, що створює ілюзію вибухоподібного розпадання телезображення на дрібні фрагменти. *Хрип* — сиплий нечистого тону звук, який видається при утрудненому диханні, нездоровому або пересохлому горлі тощо [10, т. 11, с. 144]. *Хрип* — матеріал, що складається з аудіозапису коментаря експерта, свідка чи учасника події, записаного через телефон.

5) назви процесів і дій, як-от, *летіти* — пересуватися в повітрі за допомогою крил [10, т. 4, с. 479]. *Летіти* — процес, коли матеріал копіюється з одного місця на комп'ютері в інше, або його пересилають на інший сервер. *Монтаж* — складання та встановлення різних

машин, конструкцій, споруд за певними планами й кресленнями [10, т. 4, с. 798]. *Монтаж* — добір і поєднування окремих частин відзнятого матеріалу. *Зливати* — недок. *злити* — виливати з різних посудин в одну, збираючи разом або виготовляючи суміш чого-небудь рідкого [10, т. 3, с. 589]. *Зливати* — копіювати інформацію (найчастіше відео) на комп'ютер для подальшого опрацювання. *Падати* — переміщатися, валитися, спрямовуватися зверху вниз під дією власної ваги [10, т. 6, с. 11]. *Падати* — з'являтися на сайті, сервері, у потрібному місці. *Порізати* — різати на багато частин [10, т. 7, с. 261]. *Порізати* — значно скоротити текст або відео.

Крім метафоричного, сучасній телевізійній фаховій мові властиве також і метонімічне перенесення. Метонімічне зіставлення предметів відбувається за ознакою суміжності, тобто належності їх до одного кола явищ, до понять одного порядку, пов'язаних часовими, просторовими причинно-наслідковими та іншими відношеннями [2, с. 9]. Основоположником теорії метонімії в термінології є Д. Лотте. Він називав це явище перенесенням за суміжністю. Залежно від категорії понять, між якими відбувається перехід, дослідник виокремлював кілька типів перенесення: властивість або процес → кількісний показник, предмет — одиниця виміру, властивість → предмет, процес → стан, властивість, предмет, матеріал → виріб, напівфабрикат, ціле → частина [7, с. 52–57]. Зауважимо, що на відміну від тематичної класифікації метафоризованих слів, метонімізовані лексеми прийнято класифікувати за способом перенесення значення, оскільки основне лексичне значення залишається переважно незмінним, диференційними тут є саме аспекти, деталі значення. У сучасній телевізійній фаховій мові представлені такі схеми метонімічного перенесення:

1) ціле — частина: *новини* — мн. від *новина* — щойно або недавно одержане повідомлення, звістка про когось чи про щось [10, т. 5, с. 434]. *Новини* — формат телевізійної програми, у якій розповідають про останні найважливіші події;

2) дія, процес — величина, кількість, що характеризує цю дію, процес, стан, властивість: *коливання* — дія за значенням *коливатися* [10, т. 4, с. 220] і стан; *оцінка* — дія за значенням *оцінювати* і величина, що характеризує цю дію;

3) дія, процес — предмет, місце перебування чогось, явище: *випуск* — дія за значенням *випускати* — давати можливість або дозволяти кому-небудь чи чому-небудь іти, виходити, виїздити, вилітати звідкись кудись [10, т. 1, с. 464–465] і *випуск* — предмет, явище, наприклад, *випуск новин*; *кодування* — дія за значенням *кодувати* і предмет [10, т. 4, с. 207]; *монтаж* — процес за значенням монтувати [10, т. 4, с. 798] і предмет; *огляд* — дія за значенням *оглядати* і предмет — стисле повідомлення про низку подій, явищ, поєднаних спільною темою [10, т. 5, с. 615]; *акредитація* — процес за значенням *акредитувати* [10, т. 1, с. 28] і предмет;

4) дія, процес — наслідок, результат дії, стан: *зйомка* — дія за значенням *знімати* [10, т. 3, с. 583] і результат дії; *зображення* — дія за значенням *зображати* [10, т. 3, с. 676] і результат дії; *корегування* — дія за значенням *корегувати* [10, т. 4, с. 286] і результат дії; *накладання* — дія за значенням *накладати* [10, т. 5, с. 104] і результат дії; *запис* — процес за значенням *записувати* [10, т. 3, с. 254] і результат дії.

Розвивати нове значення можуть не лише загальноновживані слова, але й терміни, що спричиняє їхній перехід до іншої галузі. Таке явище називають *транстермінізацією* — міграцією терміна з однієї фахової мови в іншу. Ці процеси зумовлені, з одного боку, мовною економією, а з іншого — усе тіснішими міжгалузевими зв'язками в сучасному світі. Транстермінізація породжує міжгалузеві терміни. На думку Я. Житіна, міжгалузеві терміни є двох різновидів: метатерміни, або загальнонаукові терміни, що поширені серед фахівців різних галузей і використовуються для узагальнення та тлумачення спостережуваних явищ, як от, *аналіз, база, блок, закон, засіб, метод, правило, теорія, цикл*, і транс терміни, або власне міжгалузеві терміни — багатозначні лексеми, що мають потенцію називати одночасно кілька наукових понять у кількох різних галузях, але не у всіх, наприклад, *генератор, ефір, імпульс, канал, коливання, випуск, запис, кліп, монтаж, пілот, розмітка* [4, с. 5].

Поряд з термінізацією і транстермінізацією відбуваються і процеси *детермінізації*. Термін як елемент спеціальної лексики є одночасно й одиницею динамічного словника мови загалом. Він може виходити за межі фахової мови та вступати в різноманітні зв'язки з іншими лексемами. Причиною цього зазвичай є розширення вжитку термінів. Вони втрачають свої дефінітивні та системні ознаки і переходять у розряд

загальноживаних слів. У сучасній телевізійній фаховій мові до таких одиниць належать, наприклад, *телевізор, папараці, журналіст* тощо. Термін, на основі якого виникло загальноживане слово, залишається також і в межах своєї терміносистеми подібно до того, як загальноживане слово під час термінізації не перестає побутувати у своєму загальномовному значенні. Подібні процеси спричиняють появу полісемічних лексем. Детермінізація може мати в мові два вияви: 1) входження терміна до складу загальної мови з термінологічним значенням; 2) перенесення значення колишнього вузькоспеціального слова (часто шляхом метафоризації) на нову одиницю побутового словника [5, с. 134–138].

Отже, сучасна телевізійна фахова мова є динамічним середовищем. Це зумовлено такими лексико-семантичними процесами, як метафоризація, метонімізація, транстермінізація та детермінізація. Метафоризація та метонімізація є важливими джерелами поповнення термінної лексики фахової мови та індикаторами семантичного потенціалу лексем. Транстермінізація посилює міжгалузеву взаємодію фахових мов, а детермінізація пов'язує фахову мову з національною. Усі зазначені процеси збалансовують мовну систему і послідовно пов'язують, здавалось би, віддалені елементи мовної системи.

Список літератури

1. Арутюнова Н. Д. Функциональные типы языковой метафоры / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. — 1978. — № 4. — Т. 37. — С. 333–343.
2. Богуш О. Метафора й метонімія в українській астрономічній термінології першої третини ХХ століття / О. Богуш // Типологія та функції мовних одиниць: [наук. журн.]. — Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. — № 1. — С. 5–13.
3. Васильєва О. Метафора у сучасній автомобільній лексиці і термінології (на матеріалі сучасної англійської мови) / О. Васильєва // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Серія: Лінгвістика. — Херсон, 2010. — Вип. 11. — С. 142–149.
4. Житін Я. Міжгалузєва термінологія як об'єкт лінгвістичного аналізу: стан і перспективи дослідження / Я. Житін // Вісник Харків. ун-ту імені В. Н. Каразіна. — 2008. — № 798. — С. 5–9.
5. Кузнецова І. Вторинна номінація як один з способів утворення галузевих термінологій / І. Кузнецова // Вісник Маріупольського держ. ун-ту. Серія: Філологія. — 2010. — № 2 (4). — С. 134–139.
6. Лакофф Дж. Метафори, котóryми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. — М.: ЛКИ, 2008. — 256 с.

7. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопр. теории и методики / Д. С. Лотте. — М.: АН СССР, 1961. — 156 с.
8. Ляхова О. В. Детермінологізація і розширення значення слова в лексичній системі сучасної української мови / О. В. Ляхова // Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. — 2011. — Вип. 62. — С. 42–47.
9. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский // Вопр. терминологии: [м-лы Всесоюзн. терминологического совещания, 25–29 мая 1959 года]. — М., 1961. — С. 46–54.
10. Словник української мови: [в 11 т.] / І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1970–1980.

T. Gumeniuk

LEXICAL-SEMANTIC PROCESSES IN MODERN TELEVISION LANGUAGE FOR SPECIFIC PURPOSES

The article analyses *dynamic lexical structure* of modern television language for specific purposes based on the materials from state standards in the field of television, professional literature, oral conversations of television staff. Lexical shifts appear as a result of two basic lexical-semantic processes: metaphorization and metonymization. This paper represents following thematic groups of metaphorized common words in modern television language for specific purposes: 1) people and animals, parts of their bodies, 2) household items, food, clothing, 3) buildings and their parts, 4) natural objects and phenomena, 5) the names of processes and actions. Metonymization in modern television language for specific purposes is described in 4 schemes: 1) whole — part, 2) action, process — size, quantity that characterizes this action, process, condition, 3) action, process — the subject, location of something, 4) action, process — the result, condition. Along with terminization and transterminization determinization processes occur. The reason for this is expanding usage of terms. They lose their definitive and systemic signs and move into the category of common words.

Keywords: metaphorization, metonymization, terminization, television language for specific purposes.

Матеріал надійшов 18.04.2016